

مرکز پژوهش‌های اتاق ایران

آثار و تبعات جنگ روسیه و اوکراین؛ فرصت‌ها و تهدیدها

مرداد ۱۴۰۱

شناسنامه گزارش

مرکز پژوهش‌های اتاق ایران

عنوان:

آثار و تبعات جنگ روسیه و اوکراین؛ فرصت‌ها و تهدیدها

مدیریت پژوهش‌های اقتصادی

نویسنده: سید محمد سجاد نجفی

ناظران: دکتر محمد قاسمی، شیما حاجی نوروزی

تاریخ انتشار: مرداد ۱۴۰۱

واژه‌های کلیدی: اوکراین، روسیه، تحریم، بحران، سیاست‌های دفاعی، فرصت‌ها، تهدیدها

نشانی: تهران، خیابان طالقانی، نبش خیابان شهید موسوی (فرصت)، پلاک ۱۷۵

فهرست مطالب

۵	چکیده
۹	۱- مقدمه
۱۰	۲- تجارت ایران با اوکراین در آئینه آمار
۱۱	۳- فرصت‌های بوجود آمده از تحریم‌ها و واکنش سایر کشورها
۱۶	۴- سیاست‌های دفاعی روسیه در مقابل تحریم‌ها
۲۰	۵- بحران اوکراین و اثرگذاری آن بر اقتصاد جهانی
۲۸	۶- توصیه‌های سیاستی آنکتاد برای مواجهه با بحران‌های ناشی از جنگ اوکراین
۳۰	۷- سخن پایانی
۳۳	منابع

چکیده:

- در فوریه سال میلادی جاری، روسیه بعد از مدت‌ها گمانه‌زنی‌های رسانه‌ای، وارد درگیری مستقیم نظامی با اوکراین شد. با توجه به جایگاه دو کشور در بازارهای جهانی انرژی و مواد غذایی، نمی‌توان این درگیری و پیامدهای مورد انتظار آن را صرفاً به درگیری میان دو کشور تقلیل داد. همانگونه که طی این ماه‌ها شاهد بودیم، این درگیری نظامی، محیط اقتصادی و سیاسی بین‌المللی را دستخوش تغییراتی کرده است. ایران نیز با توجه به روابط سیاسی نزدیک با روسیه، همزمانی این جنگ با مذاکرات برجام، موقعیت خاص جغرافیایی و البته تاثیرپذیری از بازارهای جهانی کالاهای اساسی، از طرفی در معرض پیامدهای منفی این بحران جهانی قرار دارد و از طرف دیگر اگر هوشمندانه عمل کند، می‌تواند از فرصت‌های بوجود آمده ناشی از این بحران در راستای توسعه صادرات بهره‌مند شود.
- در این گزارش سعی شده است به فرصت‌های بوجود آمده از تحریم‌ها و واکنش سایر کشورها به شرایط پیش‌آمده توجه گردد. بررسی‌های این گزارش نشان می‌دهد که سه کشور چین، ترکیه و امارات بیشترین موفقیت را در راستای استفاده از شرایط تحریمی روسیه کسب نموده‌اند و ترکیه مهمترین رقیب ایران در بهره‌گیری از فرصت به‌وجود آمده به‌شمار می‌رود. به نظر می‌رسد که روابط روسیه با چین از بیشترین اهمیت در این زمینه برخوردار است. داده‌ها گویای آن است که از یک سو، چین وابستگی بالا و فزاینده‌ای به روسیه برای تامین مواد اولیه و خام معدنی و انرژی دارد و از سوی دیگر نیز بخش مهمی از درآمدهای روسیه از طریق صادرات این مواد به بازار چین به دست می‌آیند که این مسئله در شرایط فعلی ژئوپولیتیک جهانی، منافع مشترک قابل ملاحظه‌ای برای دو کشور به همراه دارد. این امر موجب شده است که چین ضمن اجتناب از پیامدهای سیاسی منفی حمایت مستقیم از روسیه و گسترده شدن این جنگ، تلاش دارد بیشترین منفعت اقتصادی از فرصت پیش‌رو کسب نماید. همچنین ترکیه نیز اعلام کرده است که تجارت با روسیه را با استفاده از ارزهای محلی ادامه خواهد داد. این کشور ضمن تلاش برای کسب بیشترین نفع اقتصادی از موضع دست پایین روسیه در شرایط جنگی و تحریمی فعلی، تلاش دارد که از وضعیت روسیه و ایران در راستای تقویت مسیرهای ترانزیتی بین‌المللی بر محور ترکیه بهره‌برد. از سوی دیگر نیز امارت می‌کوشد از تحریم‌های روسیه به عنوان یک فرصت استفاده کرده و نه تنها روابط خود را با روسیه گسترش دهد، بلکه زمینه را برای جذب بخشی از سرمایه‌های روسی فراهم آورد.
- در بخش بعدی تلاش می‌شود تحلیل در خصوص سیاست‌های دفاعی اقتصادی اتخاذی توسط دولت و بانک مرکزی روسیه و توصیه‌های سیاستی برای اقتصاد ملی ایران در مواجهه با بحران‌های ناشی از جنگ اوکراین ارائه شود. از زمان شروع تهاجم روسیه به اوکراین، تقریباً مهمترین سیاست تهاجمی که توسط آمریکا و اروپا در دستور کار قرار گرفته، تحریم‌های همه‌جانبه اقتصادی بوده است. اقداماتی

که روسیه در برابر تحریم‌های غرب علیه این کشور انجام داد می‌تواند تجربیات ارزنده‌ای را در اختیار سیاست‌گذاران اقتصادی کشور قرار دهد، به‌ویژه آنکه اقتصاد روسیه به لحاظ ساختار اقتصادی مبتنی بر درآمدهای ناشی از فروش نفت و گاز است که تشابه زیادی با اقتصاد ایران دارد. به‌طور مشخص محور اصلی اقدامات دولت روسیه معطوف به بازیابی ارزش روبل تعریف و اولویت‌بندی شد و دولت روسیه تمام تلاش خود را برای حفظ ارزش پول ملی انجام داد که این نکته از زاویه نوسانات نرخ ارز در اقتصاد ایران طی سالیان اخیر قابل توجه است.

- در ادامه برخی از مهمترین کانال‌های اثرگذاری جنگ اوکراین بر محیط ژئواستراتژیک بین‌المللی مورد بررسی قرار خواهد گرفت. محورهای مورد نظر شامل: الف) چشم‌انداز بازار انرژی؛ در این قسمت افزایش قیمت انرژی در بازارهای جهانی و بوجود آمدن فرصت‌های کلیدی برای ایران به عنوان یکی از کشورهای دارای ذخایر عظیم نفت و گاز مورد بررسی قرار گرفته است. هرچند که گزارش‌های غیر رسمی حاکی از آن است که ایران نتوانسته است تا کنون از فرصت بوجود آمده بهره اقتصادی مورد انتظار را ببرد. ب) بحران در عرضه کالاهای اساسی همچون گندم، ذرت و دانه‌های روغنی؛ علی‌رغم تلاش‌های بین‌المللی برای برگرداندن صادرات اوکراین به بازارهای جهانی و حفظ امنیت غذایی در سطح جهانی به نظر می‌رسد که با توجه به سهم بالای روسیه و اوکراین در بازارهای مذکور، کمبود عرضه و افزایش قیمت حداقل در کوتاه‌مدت اجتناب ناپذیر به نظر رسد. این موج افزایش قیمت در کنار روند صعودی قیمت کالاهای مذکور تحت تاثیر بحران کرونا طی دو سال گذشته به ناپایداری و نوسانات صعودی در بازارهای جهانی دامن زده است و کنترل شوک مضاعف ناشی از بحران اوکراین را دشوار ساخته است. ج) افزایش هزینه‌های حمل و نقل در سطح جهانی؛ عدم امکان دسترسی کامل به مسیرهای لجستیکی به دلیل اقدامات محدود کننده در حریم هوایی، عدم اطمینان پیمانکاران و نگرانی‌های امنیتی در پی جنگ اوکراین، محرکه‌های اصلی افزایش هزینه‌های حمل و نقل بین‌المللی در ماه‌های جاری بوده‌اند. یکی از چالش‌ها در این راستا، از بین رفتن کریدور کلیدی مسیر خشکی راه ابریشم است که از مسیر روسیه و اوکراین چین را به بازار اروپا متصل میکرد. مسیر روسیه به دلیل موانع گمرکی کمتر و هزینه‌های پایین‌تر، مسیر ترجیحی برای شرکت‌های حمل و نقل چینی و سایر شرکت‌ها بود. ایران، یکی از مسیرهای کلیدی دسترسی چین به بازارهای اروپایی است. این مسئله از آن حیث حائز اهمیت است که ایران به عنوان یکی از مسیرهای بالقوه بدیل برای گذرگاه ترانزیتی آسیا - اروپا به صورت بالقوه می‌تواند از فرصت کنونی بهره لازم را در راستای تقویت صنعت ترانزیتی کشور ببرد. کریدور چین - غرب آسیا - مدیترانه که از ایران عبور می‌کند و یکی از کریدورهای چهارگانه مگا پروژه ابریشم است، اکنون شانس عملیاتی شدن دارد.
- همچنین در بخش ششم این گزارش توصیه‌های سیاستی آنکتاد برای اقتصادهای ملی در مواجهه با

بحران‌های ناشی از جنگ اوکراین به صورت خلاصه تبیین شده است. به طور کلی آنکتاد معتقد است که با توجه به ماهیت سیستمی این بحران، باید سیاست‌های جامع، ساختاری و میان‌مدت در دستور کار قرار گرفته شود. به طور خلاصه آنکتاد بر روی دو نکته کلی در راستای سیاست‌گذاری کارآمد در شرایط فعلی تاکید می‌کند: الف) برای شکستن چرخه‌های معیوبی که این بحران هزینه‌های زندگی را شتاب بخشیده، دو رویکرد کلی مورد نیاز است؛ کاهش اثرات شوک و افزایش ظرفیت مردم و کشورها برای مقابله. ب) در مواجهه با بحران هزینه زندگی در کشورهای در حال توسعه، واکنش کارآمد به بحران مالی ضروری است. به عبارت دیگر، حل بحران مالی و مدیریت نظام تامین مالی پیش‌نیاز کنترل تبعات منفی شوک‌های برون‌زا بر معیشت عامه مردم است.

این سازمان تاکید می‌کند که برای افزایش ظرفیت مردم و کشورها برای مقابله با بحران، سیستم‌های حمایت اجتماعی و شبکه‌های ایمنی برای استفاده سریع، تقویت شوند و محیط مالی بهبود یابد. هر دو اقدامات حمایت اجتماعی و محیط مالی در واقع به هم مرتبط هستند - کشورها برای افزایش فضای مالی خود به حمایت موسسات مالی نیاز دارند تا به نوبه خود هزینه‌های حمایت اجتماعی، از جمله انتقال نقدی به آسیب‌پذیرترین افراد را افزایش دهند. باید جامعه بین‌المللی از کشورها حمایت کند تا از اقشار فقیر و آسیب‌پذیر خود حمایت کنند. در نهایت این گزارش تاکید دارد که فارغ از دلایل شکل‌گیری تغییرات به‌وجود آمده در عرصه سیاست بین‌المللی و چشم‌اندازهای بلندمدت اقتصاد جهانی و توازن نهایی کشورها در نظم جدید، یک ویژگی در خصوص فرآیند در حال گذار روابط بین‌الملل از هم اکنون مشخص است؛ اقتصاد در سطح جهانی در حال ژئوپولیتیکی شدن است؛ به این معنا که سیاست و روابط سیاسی نسبت به منافع اقتصادی در اولویت خواهند بود و این ملاحظات سیاسی خواهند بود که حرف آخر را در اقتصاد می‌زنند و این مسئله افزایش قدرت واکنش و انعطاف‌پذیری دولت در مواجهه با تحولات جهانی را طلب می‌کند. به طور خاص، کنش‌گری نظام تصمیم‌گیری کشور برای استفاده از فرصت‌های احتمالی همچون خلاء بوجود آمده در بازار روسیه و استفاده از فرصت موجود برای حل پرونده هسته‌ای کشور قبل از آنکه این بحران فروکش کند؛ در کنار اتخاذ تدابیر مبتنی بر نظرات علمی و کارشناسی و برنامه‌ریزی هدفمند برای مواجهه با تهدیدهای احتمالی همچون افزایش قیمت‌های جهانی کالاهای اساسی خوراکی، می‌تواند کلید عبور موفق ایران از این بحران جهانی تلقی شود.

- چه در کوتاه‌مدت و چه در میان‌مدت دولت نقش کلیدی برای فراهم نمودن زیرساخت‌های مورد نیاز بخش خصوصی در راستای توسعه صادرات به روسیه برعهده دارد. در بازه زمانی کوتاه‌مدت اهم این اقدامات شامل: رفع موانع سیاسی در مسیرهای ترانزیتی ایران و روسیه، اقدامات تسهیل‌گرایانه در راستای بهبود وضعیت حمل و نقل در دریای خزر و بندر آستارا و استفاده از فرصت موجود برای بهبود جایگاه ایران در کریدورهای تجاری منطقه اوراسیا و همچنین در سازمان‌های منطقه‌ای مانند بانک توسعه آسیا،

ایجاد صندوق تهاتر کالا بر مبنای روبل - ریال میان ایران و روسیه می‌باشد. همچنین اهم اقدامات مورد نیاز در بازه زمانی میان مدت شامل: سرمایه‌گذاری در زیرساخت‌های حمل و نقل و لجستیکی در حوزه ریلی و زمینی با اولویت‌دهی به دو پروژه جهانی ابتکار کمربند راه چین و کریدور بین‌المللی شمال-جنوب، ایجاد مدیریت واحد بر گذرگاه‌های مرزی و اجرایی کردن کریدور سبز گمرکی به برخی از موثرترین راهکارهای عملیاتی در راستای مدیریت شرایط موجود توصیه می‌شود.

۱- مقدمه

بیش از چندماه از حمله نظامی روسیه به اوکراین می‌گذرد. این درگیری نظامی به دلایل مختلف در سطح وسیعی بر فضای سیاسی و اقتصادی بین‌المللی تاثیرگذار بوده است. از جمله آنکه روسیه نقشی کلیدی در بازار انرژی جهان ایفا می‌نماید و به‌واسطه این جنگ و نوسانات ناشی از قیمت‌ها در بازارهای جهانی انرژی، نه تنها صنایع و کارخانجات در سطح جهانی با شوک افزایش هزینه‌ها روبه‌رو شده‌اند، بلکه این افزایش هزینه‌های سوخت و انرژی بر هزینه‌های سبد مصرفی خانوار و تورم در کشورهای در حال توسعه و توسعه‌یافته، تاثیرات مخرب بی‌سابقه‌ای گذاشته است. بعلاوه، افزایش قیمت در بازار مواد غذایی و به خطر افتادن امنیت غذایی در سطح جهانی نیز یکی دیگر از کانال‌های بحران‌زایی جنگ روسیه و اوکراین در سطح بین‌المللی است. این دو کشور سهم مهمی در بازارهای اقلام خوراکی همچون گندم، ذرت، جو و دانه‌های روغنی دارند که بروز بی‌ثباتی در بازارهای غذایی در پی درگیری نظامی و تحریم‌های اقتصادی موجود را اجتناب‌ناپذیر می‌نماید.

همچنین باید در نظر داشت که از یک سو روسیه، به عنوان یکی از بزرگترین ارتش‌های جهان و یکی از معدود کشورهای دارای سلاح هسته‌ای در دنیا شناخته می‌شود و از سوی دیگر اوکراین به صورت گسترده‌ای در ماه‌های اخیر توسط کشورهای غربی و آمریکا مورد حمایت‌های مختلف سیاسی، اقتصادی و لجستیکی قرار گرفته است. این مسئله به خودی خود باعث تشدید نگرانی‌ها از گسترش درگیری‌های نظامی در سطحی گسترده شده است و ریسک‌های اقتصادی و سرمایه‌گذاری را نه تنها در منطقه، بلکه در کل دنیا افزایش داده است.

مجموعه‌ای از عوامل که برخی از مهمترین آنها مورد اشاره قرار گرفت، موجب شده است که این درگیری نظامی فراتر از جنگ میان تنها دو کشور و یا حتی دو گروه از کشورها مورد توجه قرار گرفته شود و به دید برخی از کارشناسان این جنگ را می‌توان در قالب یک نقطه عطف در محیط ژئوپولوتیک جهانی مورد ارزیابی قرار داد. بنابراین با توجه به وسعت و اهمیت رویدادهای جاری در این خصوص، نگاه کارشناسانه و علمی به پیامدهای آن بر اقتصاد جهانی و به طور خاص بر اقتصاد ایران به عنوان یک کشور نفتی که به لحاظ سیاسی روابط نزدیک با روسیه دارد، از اهمیت بسیار بالایی برخوردار است. در همین راستا مرکز پژوهش‌های اتاق ایران، از ابتدای شروع این بحران تلاش نموده است که نقش مثبتی در راستای فهم بهتر تحولات جاری و شناخت فرصت‌ها و تهدیدهای موجود برای اقتصاد ایران ایفا نماید. در این مسیر سلسله گزارش‌های پایش تحولات تجارت جهانی، سلسله گزارش‌های دیپلماسی اقتصادی و گزارش "فرصت‌ها و تهدیدهای جنگ روسیه با اوکراین برای اقتصاد ایران" طی ماه‌های اخیر توسط مرکز پژوهش‌ها تهیه شده است. با توجه به آنکه گزارش فرصت‌ها و تهدیدهای جنگ روسیه با اوکراین برای

اقتصاد ایران" در ماه‌های ابتدایی جنگ اوکراین و در اسفند ۱۴۰۰ تهیه شده بود، مرکز پژوهش‌ها بر آن شد که در گزارش حاضر نسبت به به‌روز کردن تحلیل‌ها و داده‌های اقتصادی مربوط به بحران اوکراین و همچنین مطرح کردن پیامدهای متاخر جنگ اوکراین برای اقتصاد ایران اقدام نماید. لذا گزارش حاضر ضمن به‌روزرسانی داده‌های مربوط به تجارت ایران با اوکراین و روسیه و بررسی اقدامات تدافعی روسیه برای حفظ ارزش روبل و افزایش تاب‌آوری اقتصادی روسیه، واکنش سایر کشورها در مقابل فرصت‌های بوجود آمده از تحریم‌های روسیه را مورد بررسی قرار می‌دهد. همچنین با مروری بر پیامدها و واقعیات عینی موجود در بازارهای جهان، مهمترین کانال‌های اثرگذاری این بحران بر اقتصاد ایران را تحلیل می‌کند.

۲- تجارت ایران با اوکراین در آئینه آمار

در گزارشی که در اسفند ۰۰۴۱ توسط اتاق ایران، تحت عنوان "فرصت‌ها و تهدیدهای بحران اوکراین برای اقتصاد ایران" منتشر شد، تحلیل‌های این بخش بر مبنای آخرین داده‌های رسمی موجود؛ یعنی تا ۱۰ ماهه نخست ۱۴۰۰ ارائه شده بود. بررسی داده‌های تکمیلی سال ۱۴۰۰ و داده‌های دو ماه نخست ۱۴۰۱ که اخیراً منتشر شده، نیز نشان می‌دهد تغییر محسوسی در روند مذکور رخ نداده است. بر اساس آمار گمرک ج.ا.ایران، میزان صادرات ایران به اوکراین از سال ۱۳۹۶ تا ۱۴۰۰ روند افزایشی داشته و از ۲۹٫۶ میلیون دلار به ۴۸٫۶۱ میلیون دلار رسیده است. تعداد مقاصد صادراتی ایران طی چهار سال اخیر بین ۱۴۵ تا ۱۵۳ کشور متغیر بوده و جایگاه اوکراین نیز در بین آنها، از ۳۷ تا ۵۹م متغیر بوده است (در ۱۴۰۰، جایگاه ۴۳ را داشته است). هرچند طی این سال‌ها سهم صادرات به اوکراین از کل صادرات ایران افزایشی بوده ولیکن در کل سهم اوکراین از صادرات کشورمان قابل توجه نمی‌باشد و طبق آخرین آمار گمرک در سال ۱۴۰۰ با ۶۹٫۲ میلیون دلار، تنها ۰٫۱۴ درصد از صادرات ایران را به خود اختصاص داده است، لذا به‌نظر نمی‌رسد جایگزینی بازار آن، دغدغه خاصی برای اقتصاد کشور باشد.

بر اساس آمار گمرک ایران روند میزان واردات ایران از اوکراین از سال ۱۳۹۶ تا ۱۴۰۰ ابتدا نزولی و بعد صعودی شده است. هر چند این افزایش و رقم ۱۱۲٫۳ میلیون دلار در ۱۴۰۰ همچنان از ۱۶۳٫۹ میلیون دلار واردات در سال ۱۳۹۶ کمتر است. سهم واردات ایران از اوکراین از کل واردات کشور نیز ابتدا روندی کاهشی و سپس افزایش یافته است ولی حداکثر این سهم ۰٫۳ درصد بوده و لذا سهم قابل توجهی در واردات ایران نیز ندارد. در بین اقلام مورد بررسی، با وجود آنکه بیشترین میزان واردات ما از اوکراین، ذرت بوده است

۱. برای سال ۱۳۹۵ و ۱۳۹۴ تعداد محدودی کشور مقصد صادراتی توسط گمرک اعلام شده‌اند (که اوکراین بین آنها نمی‌باشد)، لذا بررسی روند طولانی‌تر امکان‌پذیر نیستند.
 ۲. در سال ۱۳۹۵ آمار صادرات گمرک صرفاً برای ۱۵ کشور و در سال ۱۳۹۴ برای ۵۰ کشور اعلام شده که اوکراین در بین آنها قرار ندارد، لذا امکان بررسی روند برای دوره طولانی‌تر از دست رفته است.

ولی سهم واردات ذرت کشور از اوکراین به کل واردات ذرت ما از جهان طی این مدت کاهش قابل توجهی یافته است. به طوری که در سال ۲۰۱۶، ۲۰٪ واردات ذرت ما از اوکراین بوده است، ولی این درصد در سال ۲۰۲۰ تنها به حدود ۲ رسیده است که درصد قابل توجهی نیست.

بنابراین، به قطعیت می‌توان به این جمع‌بندی رسید که ایران وابستگی تجاری مستقیم به اقتصاد اوکراین ندارد و قطع صادرات و واردات اوکراین مشکلی برای ثبات اقتصادی و تراز تجاری کشور ایجاد نخواهد کرد. البته این مسئله نافی تبعات قطع صادرات اوکراین به بازارهای جهانی و تاثیرگذاری آن بر قیمت انرژی و اقلام خوراکی اساسی در سطح بین‌المللی که به صورت غیر مستقیم اقتصاد ایران را نیز تحت تاثیر قرار می‌دهد، نیست. در بخش پنجم گزارش سعی خواهد شد به صورت مفصل‌تر این پیامدهای غیرمستقیم مورد بررسی قرار گرفته شود.

افزون بر این، طبق آمار گمرک ایران، حجم تجارت ایران و روسیه نزدیک به ۲,۲ میلیارد دلار در سال ۱۴۰۰ بوده است و روسیه به عنوان مقصد صادراتی یازدهم و شریک وارداتی پنجم ایران نقشی کلیدی در تجارت خارجی کشور ایفا می‌نماید، اما به واسطه روابط سیاسی خوب ایران و روسیه و عدم الزام ایران به پیروی از تحریم‌های کشورهای غربی علیه روسیه، نه تنها هیچ چشم‌اندازی از قطع روابط تجاری بین دو کشور را با توجه به شرایط موجود نمی‌توان متصور بود، بلکه به نظر می‌رسد با توجه به محدودیت‌های تحمیل شده به روسیه، این کشور اراده و تمایل بیشتری برای گسترش تجارت با ایران از خود نشان می‌دهد.

۳- فرصت‌های بوجود آمده از تحریم‌ها و واکنش سایر کشورها

چین: رفتارهای چین در قبال تهاجم روسیه و تحریم‌های غرب علیه این کشور دوگانه بوده است. این کشور در حوزه‌های کم‌ریسک تعامل با روسیه را افزایش داده، اما در عین حال بانک‌های بزرگ خود را از تامین مالی تجارت با روسیه منع و بانک سرمایه‌گذاری زیرساخت آسیایی را نیز وادار به تعلیق قراردادهای سرمایه‌گذاری با روسیه کرده است. افزون بر این چین به صورت بسیار تدریجی فاصله خود با روسیه را در این بحران افزایش می‌دهد. چین در هفته‌های اخیر از حمایت ضمنی از روسیه به سوی تاکید بر توقف جنگ تغییر موضع داده است. افزایش تنش میان روسیه و غرب می‌تواند به اعمال تحریم‌های ثانویه بر صنعت انرژی روسیه و بی‌ثباتی اقتصادی در اتحادیه اروپا منجر شود که هر دوی این رخدادها کابوسی برای رهبران بیجینگ است.

از سوی دیگر، برخی شرکت‌های چینی مذاکره برای سرمایه‌گذاری و افزایش سهم در شرکت‌های بزرگ روسی را آغاز کرده‌اند. اخیراً گزارش‌هایی مبنی بر تمایل فزاینده شرکت‌های چینی برای سرمایه‌گذاری

در شرکت‌های معدنی روسی به ویژه شرکت‌های بزرگ این کشور منتشر شده است. بر مبنای این گزارش‌ها شرکت‌های چینی به ویژه به سرمایه‌گذاری در شرکت‌های نفتی روسیه و شرکت‌های این کشور که در حوزه تولید آلومینیوم فعالیت می‌کنند، ابراز تمایل کرده‌اند. بر مبنای گزارش‌های رسانه‌ای، مذاکرات برای سرمایه‌گذاری چینی‌ها در این شرکت‌ها آغاز شده است، اما هنوز در مراحل اولیه قرار دارد. این روند در حالی آغاز شده است که تقریباً تمامی شرکت‌های بزرگ غربی به همکاری با روسیه پایان داده‌اند.

در آخرین نمونه همکاری‌های بین دو کشور و به نقل از وزارت خارجه چین، در تاریخ ۱۵ ژوئن ۲۰۲۲، شی جین پینگ، دبیر کل حزب کمونیست چین و ولادیمیر پوتین، رئیس‌جمهور روسیه در تماس تلفنی از تکمیل پل مرزی بین شهر بلاگوووشچنسک^۱ روسیه و شهر هیه‌ه^۲ چین خبر دادند. شی جینپینگ مجدداً بر روابط نزدیک چین با روسیه تأکید کرد و گفت: «چین مایل است با روسیه برای ادامه حمایت از یکدیگر در مورد منافع اصلی مربوط به حاکمیت و امنیت همکاری کند». در بازخوانی روسیه از این بیانیه آمده است که روسیه و چین توافق می‌کنند «همکاری در انرژی، بخش مالی، صنعت، حمل و نقل و سایر زمینه‌ها را با در نظر گرفتن شرایط اقتصادی جهانی که به دلیل سیاست تحریم‌های غیرقانونی غرب پیچیده‌تر شده است را گسترش دهند. هرچند که این جزئیات در نسخه چینی بازخوانی گنجانده نشده است. به نظر می‌رسد که چین ضمن اجتناب از پیامدهای سیاسی منفی حمایت مستقیم از روسیه و گسترده شدن این جنگ، تلاش دارد بیشترین منفعت اقتصادی از فرصت پیش‌رو کسب نماید^۳.

مرکز پژوهشی کنگره آمریکا در گزارشی که اخیراً منتشر کرده تحت عنوان «روابط اقتصادی و تجاری چین با روسیه»، داده‌های جالبی در مورد جایگاه چین در اقتصاد روسیه ارائه داده است. برای نمونه همانطور که در نمودار شماره ۱ مشاهده می‌شود؛ چین نقش کلیدی در تامین فناوری‌های مورد نیاز روسیه دارد و داده‌ها گویای نقش مسلط چین بر واردات فناوری روسیه هستند.

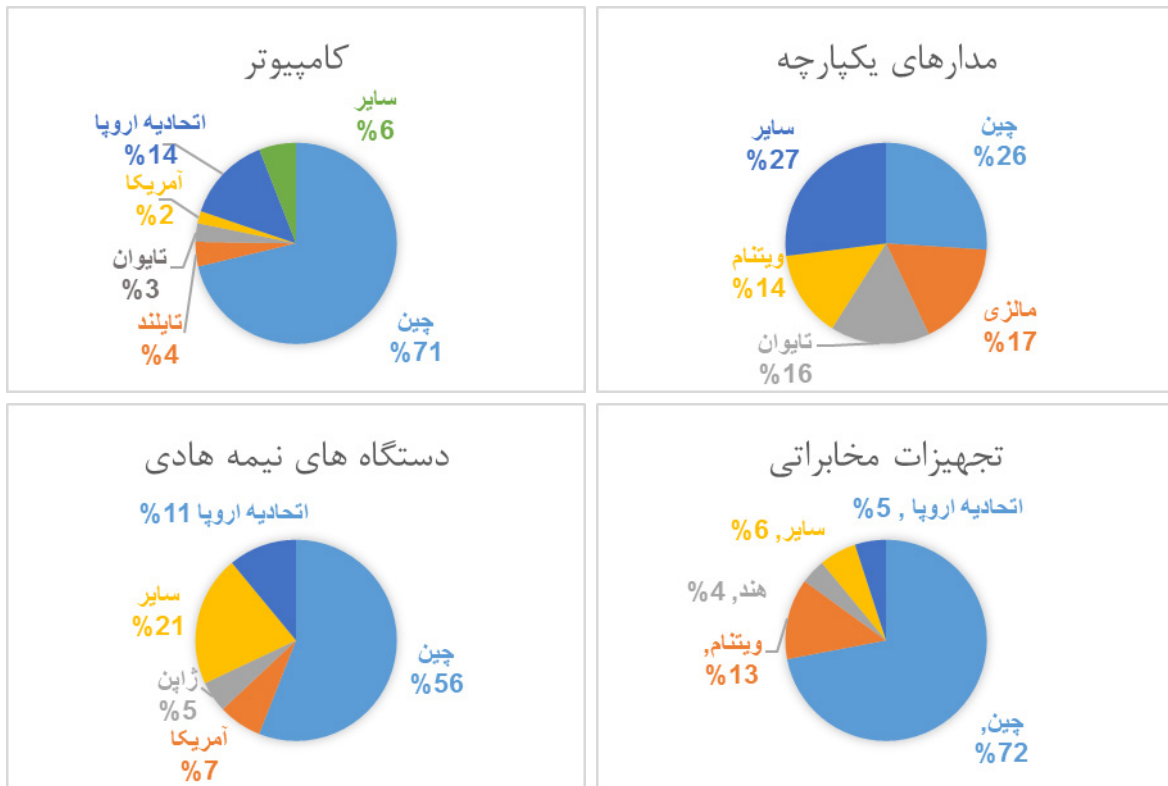
---

1. Blagoveshchensk

2. Heihe

3. https://www.fmprc.gov.cn/eng/zxxx_662805/202206/t20220615_10703804.html

نمودار ۱: واردات فناوری روسیه به تفکیک مبدا در سال ۲۰۲۱

Source: CRS with data from the EIU and trade data monitor.

در طرف مقابل، همانطور که نمودار شماره ۲ نشان می‌دهد، سهم چین از واردات نفت، ذغال سنگ و گاز طبیعی روسیه طی سه سال اخیر روندی فزاینده را تجربه کرده است و به طور مشخص در سال ۲۰۲۱، ۲۷ درصد از ذغال سنگ، ۱۶ درصد از نفت خام و ۸ درصد از گاز طبیعی روسیه به بازار چین صادر شده است. این داده‌ها گویای آن است که از یک سو، چین وابستگی بالا و فزاینده‌ای به روسیه برای تامین مواد اولیه و خام معدنی و انرژی دارد و از سوی دیگر نیز بخش مهمی از درآمدهای روسیه از طریق صادرات این مواد به بازار چین به دست می‌آیند که این مسئله در شرایط فعلی ژئوپولیتیک جهانی، منافع مشترک قابل ملاحظه‌ای برای دو کشور به همراه داشته است.

نمودار ۲: سهم چین از صادرات نفت خام، ذغال سنگ و گاز طبیعی روسیه

Figure 2. Russia as Share of China's Imports

Source: CRS with data from the EIU and trade data monitor.

ترکیه: این کشور اعلام کرده است که تجارت با روسیه را با استفاده از ارزهای محلی ادامه می‌دهد. روسیه یکی از مهمترین شرکای تجاری ترکیه است. از هنگام آغاز بحران اوکراین، روسای جمهوری ترکیه و روسیه چندین بار با یکدیگر گفتگو کردند. دولت ترکیه اعلام کرده است که علیرغم تحریم‌های اعمال شده علیه روسیه به تجارت با این کشور ادامه خواهد داد. مهمترین رقیب ایران در بهره‌گیری از فرصت جدید ترکیه است.

از طرف دیگر، ترکیه تلاش می‌کند از وضعیت روسیه و ایران در راستای تقویت مسیرهای ترانزیتی بین‌المللی بر محور ترکیه بهره‌برد. برای نمونه در سفر اخیر قاسم توکایف، رئیس‌جمهور قزاقستان، به ترکیه بر گسترش تعاملات تجاری از مسیر کریدور ترنس کاسپین تأکید شد. طی این سفر، رئیس‌جمهور قزاقستان از اهمیت ترکیه به عنوان حلقه واصل این کشور و جاده ابریشم به اروپا سخن گفت. در سال‌های اخیر مهمترین کریدور مسیری خشکی جاده ابریشم از طریق قزاقستان و روسیه، چین را به اروپا متصل می‌کرد و کالاهای چینی در این مسیر از طریق خطوط ریلی جابجا می‌شد. با حمله روسیه به اوکراین و تحریم‌های متقابلی که روسیه و اتحادیه اروپا علیه یکدیگر اعمال کردند، حمل و نقل کالا از طریق این کریدور عملاً متوقف شده است. از همین رو قزاقستان پیشنهاد جایگزینی ترکیه به جای روسیه در جهت دسترسی به اروپا را مطرح کرده است. البته کریدور ترنس کاسپین پیش از این نیز مطرح بوده و به عنوان یکی از کریدورهای جاده ابریشم مورد استفاده قرار می‌گرفت، اما اکنون و با طولانی شدن جنگ بین اوکراین و روسیه و فقدان چشم‌اندازی برای احیای روابط روسیه با اتحادیه اروپا، ترکیه می‌کوشد تا مسیر مهمترین کریدور جاده ابریشم را تغییر داده و خود را به هاب مسیری خشکی این جاده مبدل نماید. کریدور ترنس کاسپین از طریق دریای خزر، قزاقستان را به آذربایجان و گرجستان پیوند می‌زند و از طریق این دو کشور، به ترکیه متصل می‌شود و از طریق ترکیه کالاها به اتحادیه اروپا راه می‌یابند. (اتاق ایران، ۱۴۰۱).^۱

در حاشیه این سفر، مجمع ترنس کاسپین نیز برگزار شد که در آن وزیر حمل‌ونقل و زیرساخت ترکیه اعلام کرد مسیر دسترسی چین به اروپا از طریق ترکیه، بهترین مسیر محسوب می‌شود. این مقام ترکیه اعلام

۱. گزارش پایش تجارت جهانی (شماره سی و یکم)، اتاق ایران.

کرد که مسافت نقل و انتقال کالا از طریق کریدور ترنس کاسپین بین اروپا و چین، هفت هزار کیلومتر است و ۱۲ روز به طول می‌انجامد. در حالیکه مسافت نقل و انتقال کالا از طریق کریدور چین-قزاقستان-روسیه-اروپا، ۱۷ هزار کیلومتر بوده و ۲۵ روز زمان می‌برد. این در حالی است که مسیر کنونی نقل و انتقال کالا از طریق کانال سوئز، مسافتی به طول ۲۰ هزار کیلومتر طی می‌کند. از همین رو ترکیه مدعی است که مسیر ترنس کاسپین، بهترین و به صرفه‌ترین مسیر برای دسترسی چین به بازارهای اروپایی است.

وزیر حمل و نقل ترکیه اعلام کرده است که این کشور زیرساخت‌های خود را برای تبدیل شدن به هاب جهانی نقل و انتقال کالا آماده کرده است. او ضمن اشاره به مزیت جغرافیایی ترکیه، ادعا کرده که این کشور در کانون منطقه‌ای قرار گرفته است که تولید ناخالص داخلی آنها، ۳۸ تریلیون دلار و حجم تجارت آنها حدود ۷ تریلیون دلار است. ترکیه مصمم است با توجه به شرایط جدید، از موقعیت جغرافیایی خود به عنوان حلقه وصل چین به اروپا بهره برداری بیشتری نماید. کوشش‌های ترکیه در شرایطی صورت می‌گیرد که کریدور چین-آسیای مرکزی-غرب آسیا که از ایران عبور می‌کند، بر مبنای مطالعات بانک جهانی، بهترین کریدور برای اتصال اقتصاد چین به اروپا محسوب می‌شود (اتاق ایران، ۱۴۰۱).^۱

امارات: امارات متحده عربی نیز می‌کوشد از فرصت‌های ناشی از تحریم روسیه بهره برداری نماید. تحریم‌های مالی بی‌سابقه علیه روسیه مشکلات جدی برای سرمایه‌های آن و تعاملات بانکی فراهم آورده است. در هفته‌های ابتدایی جنگ اوکراین سرمایه‌داران بزرگ روس در مجموع حدود ۸۰ میلیارد دلار از ثروت خود را در پیامد تحریم‌ها از دست داده‌اند. دولت روسیه و سرمایه‌داران بزرگ این کشور به دنبال کشورهای می‌گردند که زمینه را برای دور زدن تحریم‌ها فراهم آورند. در این میان کشورهای عربی و به ویژه امارات متحده عربی یکی از انتخاب‌های ثروتمندان روس محسوب می‌شوند (اتاق ایران، ۱۴۰۰).^۲

واکنش کشورهای کلیدی در جهان عرب به ویژه عربستان سعودی، مصر و امارات به تحریم‌های آمریکا، مخالفت ضمنی بوده است. مصر نگران تداوم سرمایه‌گذاری ۲۵ میلیارد دلاری روسیه برای ایجاد نیروگاه هسته‌ای در این کشور است. عربستان سعودی از برخوردهای دولت بایدن به تنگ آمده و می‌کوشد تا ضمن حفظ روابط خود با دولت آمریکا، روابط رو به گسترش خود با روسیه را نیز حفظ نماید. امارات عربی متحده نیز می‌کوشد روابط را با روسیه توسعه دهد. (اتاق ایران، ۱۴۰۰).^۳

در این میان نقش امارات عربی متحده به عنوان هاب تجاری و مالی بیش از باقی کشورهای عربی است. بر مبنای آمارهای مراکز معتبر بیش از ۳۰۰۰ شرکت روس در امارات عربی متحده ثبت شده است. بیش از صد هزار نفر از شهروندان روسیه در امارات زندگی می‌کنند و سالانه حدود یک میلیون نفر

۱. گزارش پایش تجارت جهانی (شماره سی و یکم)، اتاق ایران.

۲. گزارش پایش تحولات تجارت جهانی (بیست و پنجم)، اتاق ایران.

۳. گزارش پایش تحولات تجارت جهانی (بیست و پنجم)، اتاق ایران.

توریست روسی از امارات دیدن می‌کنند. ۳۸ نفر از ثروتمندان روس که روابط نزدیکی با کرملین دارند، در مجموع دارایی به ارزش حدود ۳۱۴ میلیون دلار در دبی در اختیار دارند. افراد نزدیک به پوتین حداقل ۷۶ ملک مجلل در دبی در اختیار دارند که ارزش برخی از آنها به ۲۵ میلیون دلار بالغ می‌شود. امارات متحده عربی پس از تحریم ثروتمندان روسیه برای حضور آنان در دبی چراغ سبز نشان داده است و خبرها حکایت از حضور برخی از مهمترین الیگارش‌های روسیه در دبی دارد. سیستم مالی امارات متحده عربی در سال‌های اخیر فضای امنی برای طیف وسیعی از ثروتمندان در کشورهای مختلف ایجاد کرده است و کانون بخشی از رسوایی‌های مالی قابل توجه در جهان بوده است. همین امر باعث شده تا FATF امارات عربی متحده را در لیست خاکستری قرار دهد. با وجود این، امارت می‌کوشد از تحریم‌های روسیه به عنوان یک فرصت استفاده کرده و نه تنها روابط خود را با روسیه گسترش دهد، بلکه زمینه را برای جذب برخی از سرمایه‌های روسی فراهم آورد. از سال ۲۰۱۳ تاکنون ولیعهد امارات ۶ بار به روسیه سفر کرده است. این کشور به قطعنامه اخیر شورای امنیت علیه تجاوز روسیه به اوکراین رای ممتنع داد و همراه با عربستان سعودی به فشارهای دولت باید برای تزریق بیشتر نفت به بازار واکنش منفی نشان داد. حتی گفته می‌شود که ولیعهد این کشور تقاضای بایدن برای گفتگوی تلفنی را رد کرده است. در صورتی که سرمایه‌داران روس به سوی امارات گسیل شوند نوع جدیدی از رابطه میان امارات و روسیه احتمالاً شکل خواهد گرفت (اتاق ایران، ۱۴۰۰).^۱

۴- سیاست‌های دفاعی روسیه در مقابل تحریم‌ها

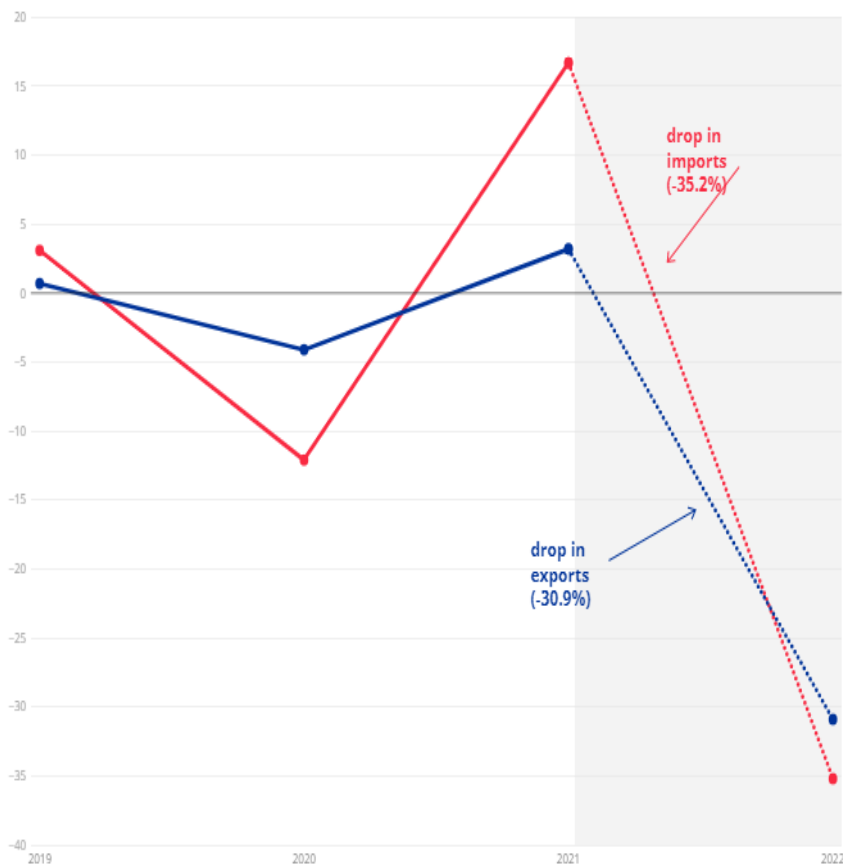
از زمان فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی، روسیه با چین شوک اقتصادی ناشی از تحریم‌های غرب پس از حمله به اوکراین مواجه نشده است. نیمی از ذخایر ارزی ۶۴۰ میلیارد دلاری آنها مسدود شده است، چندین بانک بزرگ آن از سیستم پرداخت‌های بین‌المللی جدا شده‌اند و نفت خام اورال به دلیل خطرات تحریمی، با حدود ۲۰ دلار تخفیف در هر بشکه به قیمت‌های بین‌المللی فروخته می‌شود. حدود ۱۰۰۰ شرکت غربی که طبق یک برآورد ۴۰ درصد از تولید ناخالص داخلی روسیه را تشکیل می‌دهند، فعالیت خود را محدود کرده‌اند (Financial Times, 2022).

در واقع از زمان شروع تهاجم روسیه به اوکراین، تقریباً مهمترین سیاست تهاجمی که توسط آمریکا و اروپا در دستور کار قرار گرفته، تحریم‌های همه‌جانبه اقتصادی بوده است. هر چند این تحریم‌ها در مراحل اولیه، شوک ملموسی به اقتصاد روسیه وارد نمود، اما به مرور زمان مجموعه‌ای از سیاست‌های تدافعی که توسط دولت روسیه اتخاذ شد، توانست پیامدهای منفی تحریم‌ها را تا حدود قابل توجهی تحت کنترل دریاورد و از فروپاشی اقتصاد روسیه جلوگیری نماید. بانک مرکزی روسیه اکنون پیش‌بینی می‌کند که

۱. گزارش پایش تحولات تجارت جهانی (بیست و پنجم)، اتاق ایران.

تولید ناخالص داخلی در سال جاری به میزان طاقت‌فرسا اما نه فاجعه‌بار ۴ تا ۶ درصد کاهش یابد. صندوق بین‌المللی پول نیز کاهش ۶ درصدی را پیش‌بینی می‌کند که از پیش‌بینی ۸٫۵ درصدی در آوریل کمتر است. این آمار نشان‌دهنده موفقیت نسبی روسیه در کاهش شوک‌های منفی ناشی از تحریم‌ها است. البته این به معنای کنترل کامل اثرات مخرب تحریمی نیست. به‌طور مشخص بر اساس داده‌های بانک جهانی در نمودار ۳، تغییرات واردات و صادرات روسیه را بین سال‌های ۲۰۱۹ و ۲۰۲۲ مورد بررسی قرار گرفته است (داده‌های تاریخی برای سال‌های ۲۰۱۹ و ۲۰۲۰ و تخمین‌ها برای سال‌های ۲۰۲۱ و ۲۰۲۲). بر اساس برآوردها، واردات روسیه در سال ۲۰۲۲ به میزان ۳۵٫۲ درصد (نسبت به سال ۲۰۲۱) کاهش می‌یابد در حالی که صادرات در سال ۲۰۲۲ ۳۰٫۹ درصد (نسبت به سال ۲۰۲۱) کاهش می‌یابد.

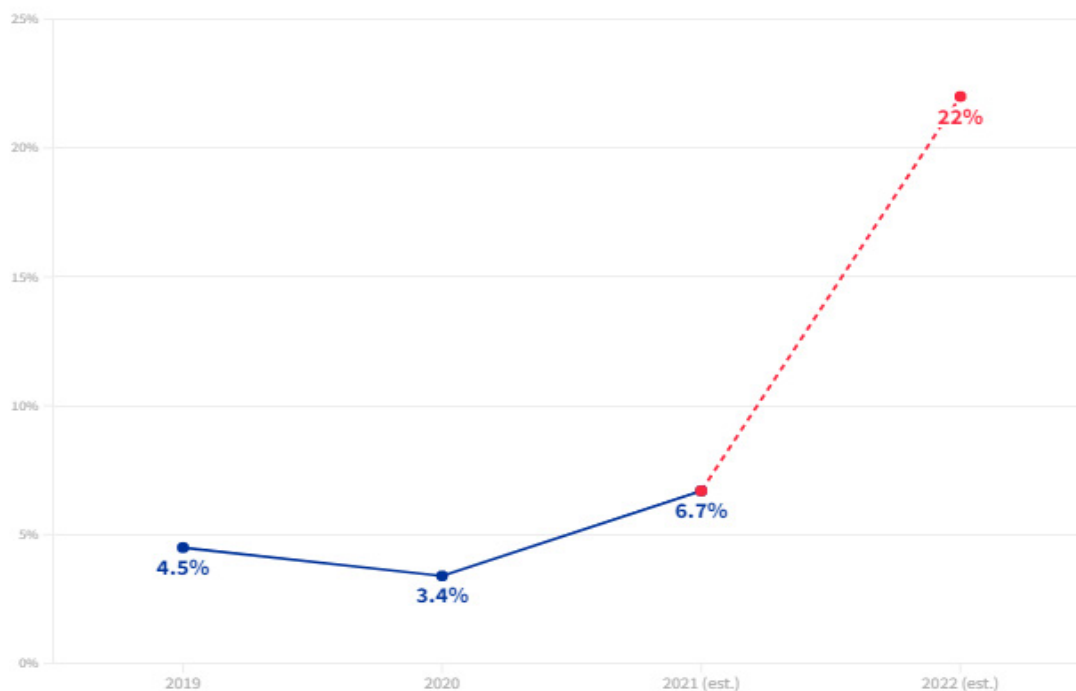
نمودار شماره ۳: نرخ رشد واردات و صادرات روسیه

منبع: بانک جهانی

همچنین همانطور که در نمودار شماره ۴ نشان داده شده است، بر اساس داده‌ها و برآوردهای بانک جهانی نرخ تورم در روسیه در سال ۲۰۲۲ به شدت افزایش یافته است و به ۲۲ درصد رسید و رشدی قابل ملاحظه را نسبت به سال‌های قبل از شروع تحریم‌ها تجربه خواهد نمود.

نمودار شماره ۴: تورم روسیه

منبع: بانک جهانی

با این وجود همانطور که مورد اشاره قرار گرفت، نمی‌توان سیاست‌های تدافعی روسیه را به کلی غیر سازنده ارزیابی نمود، لذا اقداماتی که روسیه در برابر تحریم‌های غرب علیه این کشور انجام داد، می‌تواند تجربیات ارزنده‌ای را در اختیار سیاست‌گذاران اقتصادی کشور قرار دهد، به‌ویژه آنکه اقتصاد روسیه به لحاظ ساختار اقتصادی مبتنی بر درآمدهای ناشی از فروش نفت و گاز، تشابه زیادی با اقتصاد ایران دارد. به طور مشخص محور اصلی اقدامات دولت روسیه معطوف به بازیابی ارزش روبل تعریف و اولویت‌بندی شد و دولت روسیه تمام تلاش خود را برای حفظ ارزش پول ملی انجام داد که این نکته از زاویه نوسانات نرخ ارز در اقتصاد ایران طی سالیان اخیر قابل توجه است. در این راستا، عوامل مختلفی در بازگشت ارزش روبل در برابر ارزهای خارجی نقش داشت، که عمده‌ترین آن عبارتند از^۱:

(۱) اتخاذ سیاست صحیح افزایش نرخ بهره سپرده‌گذاری که باعث شد پس‌اندازکنندگان روسی عملاً وقتی دیدند سپرده‌هایشان سود بیشتری جذب می‌کند، سعی نکرده‌اند تا روبل خود را به دلار تبدیل کنند. بانک مرکزی روسیه با افزایش چشمگیر ۱۰/۵ واحد درصدی، نرخ بهره سیاستی این کشور را به ۲۰ درصد رساند. رقمی که با بررسی آمارها می‌توان دریافت که در دهه‌های اخیر بی سابقه بوده است.

۱. مستندات نامه مورخ ۱۴۰۱/۳/۱۶ سازمان توسعه تجارت با شماره ۱۴۰۱/۹۱۰/۹۰۴۷

۲) بانک مرکزی روسیه مبادلات روبل به دلار و یورو را در سطح ۱۰,۰۰۰ دلار آمریکا محدود نمود. بنابراین روسیه به مسدود کردن دارایی‌ها به سبک کورالیتو اقدام نمود. از لحاظ روانی در نزد شهروندان روسی، بانک مرکزی این کشور همچنان برخوردار از پشتوانه و اعتبار کافی می‌باشد، به همین دلیل فرار سرمایه از این کشور تاکنون محدود بوده است.

۳) علاوه بر دو تصمیم فوق، دولت روسیه، همانند سال ۲۰۱۴، شرکت‌های انرژی روسیه را مجبور نمود تا بخش قابل توجهی (۸۰ درصد) از دلاری را که برای صادرات به آنها پرداخت می‌شود، به سیستم بانکی بفروشند. به عبارتی دیگر روسیه به رغم تحریم‌های غرب و مسدود نمودن دارایی‌های خارجی این کشور، با نظارت صحیح بر ذخایر داخلی و اتخاذ تصمیم درست و به موقع باعث حفظ ارزش روبل در برابر ارزهای خارجی شد.

۴) دولت روسیه جهت قوام این تصمیمات و ایجاد سپری مستحکم در برابر ارزش پول ملی، اقدام به اتخاذ تصمیمی تاثیرگذار نمود. پوتین اعلام کرد از ابتدای آوریل فروش گاز طبیعی به اروپا با روبل انجام می‌شود و این به معنی کنترل کامل ذخایر بانک مرکزی و کنترل شرکت‌های انرژی است که ممکن بود با اقدامات مفسده‌ای و غیر قابل اعتماد خود باعث خروج سرمایه‌ها شوند. با این تصمیم نه تنها دغدغه انتقال و تبدیل ارز و بازگشت آن به سیستم بانکی کشور برطرف گردید، بلکه این تعهد بر دوش خریداران گذاشته شد و عملاً خریداران را به سد دفاعی در برابر تصمیمات آتی دولت‌های متخاصم تبدیل نمود.

۵) دولت روسیه برخلاف سایر کشورهای تولیدکننده نفت که هزینه و امورات کشورداری خود را به نفت گره زده‌اند، بودجه سالانه خود را با قیمت محافظه‌کارانه هر بشکه نفت ۴۰ دلار بسته است و از این رو با مزاد حساب جاری روبرو می‌باشد و این مزاد حساب جاری سبب افزایش ذخایر ارزی این کشور به ۶۳۰ میلیارد دلار (بیش از یک سوم تولید ناخالص داخلی) شده است.

۶) دولت پوتین از زمان سرکارآمدن، تلاش خود را معطوف به کاهش سطح بدهی دولت به زیر ۲۰ درصد تولید ناخالص داخلی نموده است که این شاخص یکی از پایین‌ترین نرخ‌ها در اقتصادهای بزرگ به شمار می‌رود.

۷) مدیریت کارآمد بانک مرکزی توسط افراد متخصص از دیگر مواردی است که این کشور جهت مدیریت تحریم‌ها انجام داده است.

۸) گردش صادرات انرژی روسیه از اروپا به سمت آسیا به همراه تخفیف‌های جذاب برای مشتریان، از دیگر اقدامات روسیه است. براساس داده‌های اداره کل گمرک چین، واردات نفت از روسیه از طریق خط لوله سیبری پاسیفیک و محموله‌های دریایی مجموعاً به حدود ۲ میلیون بشکه در روز رسیده است.

۱. اصطلاحی که توسط آنتونیو لازه، روزنامه نگار اقتصادی آرژانتینی ابداع شد، و اشاره به قفل کردن پول نزد بانکها دارد که امکان فرار آن را سخت می‌کند.

این رقم نسبت به ۱/۵۹ میلیون بشکه در روز در ماه آوریل، حدود یک‌چهارم افزایش یافته است. با این اقدام، پکن که در نتیجه تخفیف‌های خوب روسیه و حمایت استراتژیک چین از روسیه است، این کشور پس از ۱۹ ماه دوباره تبدیل به بزرگ‌ترین واردکننده نفت روسیه شد. در واقع، کرملین در ماه مه حدود ۲۰ میلیارد دلار نفت فروخته است که ۷/۵ میلیارد دلار آن از مشتریان چینی می‌آید. به گزارش اوپل پرایس^۱، همزمان مدیرعامل شرکت گازپروم نفت نیز اعلام کرده است که آسیا در حال حاضر نیمی از نفت صادراتی روسیه را خریداری می‌کند. برای مثال، هند با خرید ۱۸ درصد از نفت صادراتی روس‌ها به یک واردکننده مهم نفت خام روسیه تبدیل شده و مهم‌تر از آن، مانع ایجاد تغییر جدی در حجم صادرات خالص نفت این کشور شده است. همچنین امارات متحده عربی که روابط حسنه‌ای با مسکو دارد، از زمان آغاز جنگ اوکراین خرید نفت خام و بیش‌تر از آن، محصولات پالایشی روسی مانند نفت کوره را به شکل قابل‌توجهی افزایش داده است.

۹) در کنار تصمیمات و سیاست‌های پولی و مالی صحیح و به موقع ساختار نسبتاً بسته اقتصاد کشور یکی دیگر از دلایل تاب آوری این کشور در کوتاه‌مدت می‌باشد. نسبت واردات به تولید ناخالص داخلی در فدراسیون روسیه تنها ۲۰ درصد می‌باشد.

۵- بحران اوکراین و اثرگذاری آن بر اقتصاد جهانی

همانطور که نشان داده شد جنگ در اوکراین به لحاظ روابط اقتصادی مستقیم بین ایران و اوکراین، نمی‌تواند اثرگذاری قابل ملاحظه‌ای داشته باشد. با این وجود ماهیت این جنگ و نقش اوکراین و روسیه در اقتصاد جهانی و همچنین تحولات ناشی از این رویداد، بدون شک تغییراتی را در عرصه اقتصاد و سیاست بین‌الملل به وجود خواهد آورد که ایران نیز از آنها متأثر خواهد شد. از روزهای ابتدایی شروع این بحران، این احتمال در رسانه‌ها مطرح شد که این درگیری می‌تواند نقطه شروعی برای جنگ جهانی سوم قلمداد شود. با این حال همانطور که در نسخه اول گزارش بررسی تحولات اوکراین به تفصیل مورد بررسی قرار گرفت، آمارهای تجاری در سطح بین‌المللی، احتمال گسترش درگیری‌های بین روسیه و غرب را در کوتاه مدت غیرمحمّل نشان می‌دهد. همانطور که روند درگیری‌ها نیز به روشنی نشان می‌دهد، هم کشورهای اروپایی و آمریکا و هم روسیه، علی‌رغم تقابل جدی در حوزه سیاسی و اقتصادی، اما تا کنون تمایلی برای درگیری مستقیم نظامی از خود نشان نداده‌اند. مصداق عینی این رویکرد به روشنی در نشست سران ناتو در شهر مادرید در ابتدای تیرماه امسال نمود پیدا کرد. دبیرکل ناتو در کنفرانس مطبوعاتی اختتامیه خاطر نشان کرد که ناتو دو وظیفه دارد: حمایت از اوکراین و جلوگیری از سرایت درگیری به خارج از اوکراین. وی تأکید کرد که هدف اصلی ناتو جلوگیری از تنش در منطقه است و به خاطر همین درگیر

هیچ جنگی نخواهد شد. در عین حال استولت‌نبرگ بر حمایت مستمر از اوکراین تاکید نمود. همچنین رئیس جمهور آمریکا در این نشست از حمایت غرب از اوکراین تا زمانی که لازم باشد خبر داد. جو بایدن از یک کمک تسلیحاتی ۸۰۰ میلیون دلاری برای اوکراین خبر داد و گفت: آمریکا تا زمانی که لازم باشد از کی‌یف در جنگ با روسیه حمایت می‌کند.^۱

با این وجود و علی‌رغم تمایل طرف‌های موثر بر محدود نگه داشتن درگیری نظامی، اما در حوزه اقتصاد تنش‌ها در سطوح بسیار گسترده‌ای منتشر و تقریباً تمامی کشورهای جهان را متاثر نموده است. بانک جهانی در قالب سلسله گزارش‌های چشم‌انداز اقتصاد جهانی، رشد اقتصاد جهان سال ۲۰۲۲ را پیش از این ۴٫۱ درصد پیش‌بینی کرده بود، که به واسطه پیامدهای اقتصادی بحران اوکراین، به ۳٫۲ درصد کاهش داده است. این افت عملکرد در مقیاس جهانی گویای اثرگذاری مخرب قابل توجه این بحران در سطح وسیع و گسترده است. به‌علاوه مشاهدات نشان می‌دهد که این پیامدهای منفی محدود به اقتصادهای درحال توسعه و ضعیف نیست و حتی کشورهای توسعه یافته را نیز هرچند بسیار خفیف، تحت تاثیر قرار داده است. به گزارش یورونیوز، مرکز آمار اتحادیه اروپا، «یورواستات» روز سه‌شنبه ۳۱ مه، نرخ تورم سالانه منطقه یورو را در ماه مه ۸٫۱ درصد اعلام کرد که بالاترین سطح از زمان ثبت رکورد پیشین در سال ۱۹۹۷ است. بر اساس داده‌های آماری یورواستات، افزایش بهای انرژی و مواد غذایی که بخشی از آن متاثر از حمله نظامی روسیه به اوکراین است بر نرخ فعلی تورم منطقه یورو تأثیر گذاشته است. جهش ۳۹٫۲ درصدی بهای انرژی نشان می‌دهد که چگونه جنگ و بحران جهانی انرژی ناشی از آن می‌تواند زندگی ۳۴۳ میلیون نفری ۱۹ کشور اروپایی منطقه یورو را گران‌تر کند (ec.europa.eu, 2022).^۲

برخی از اقتصاددان‌ها پیش‌بینی می‌کنند که پس از موافقت اتحادیه اروپا با تحریم نفت روسیه، بهای انرژی و نرخ تورم در منطقه یورو برای مدت طولانی بالاتر از حد انتظار باقی بماند. کریستین لاگارد، رئیس بانک مرکزی اروپا اعلام کرد که به دلیل تورم فزاینده در منطقه یورو، این بانک احتمالاً گزینه سیاستی افزایش نرخ بهره را محتمل می‌داند. این در حالی است که، نرخ تورم در سایر اقتصادهای پیشرفته مانند بریتانیا و آمریکا نیز دچار روند صعودی است.^۳ به طور مشخص، نرخ تورم در آمریکا در ماه مه سال جاری نیز افزایش یافت. شاخص قیمت مصرف‌کننده با افزایش ۸٫۶ درصدی مرز پیش‌بینی‌ها را درنوردیده و در این کشور به بالاترین حد از سال ۱۹۸۱ تا کنون رسیده است. هزینه‌های سوخت در آمریکا نسبت به یک سال قبل بیش از دو برابر شده است. قیمت مواد غذایی نیز نسبت به سال گذشته به طور متوسط ۱۰

1. <https://www.isna.ir/news/1401041006616/%D8%A7%D8%B3%D8%AA%D9%88%D9%84%D8%AA%D9%86%D8%A8%D8%B1%DA%AF-%D8%AC%D9%86%DA%AF-%D8%A7%D9%88%DA%A9%D8%B1%D8%A7%DB%8C%D9%86-%D8-AA%D8%A8%D8%AF%DB%8C%D9%84-%D8%A8%D9%87-%D8%AF%D8%B1%DA%AF%DB%8C%D8%B1%DB%8C-%D9%86%D8%A7%D8%AA%D9%88-%D8%B1%D9%88%D8%B3%DB%8C%D9%87-%D8%B4%D9%88%D8%AF-%D8%AE%D8%B3%D8%A7%D8%B1%D8%A7%D8%AA>

2. <https://ec.europa.eu/eurostat>

3. <https://per.euronews.com/2022/06/28/europe-central-bank-ready-stamp-out-surg-ing-inflation>

درصد افزایش یافت. بانک مرکزی آمریکا (فدرال رزرو) روز چهارشنبه، ۱۴ اردیبهشت (۴ مه) اعلام کرد که برای مقابله با تورم فزاینده در این کشور نرخ بهره مبنای را به میزان نیم درصد افزایش می‌دهد. به این ترتیب این نرخ حالا در آمریکا به ۰ / ۷۵ درصد رسیده است. افزایشی به این میزان در نرخ بهره در ۲۲ سال گذشته در آمریکا سابقه نداشته است.^۱ در این راستا باید در نظر داشت که افزایش نرخ بهره آمریکا بر روی سرمایه‌گذاری جهانی اثر می‌گذارد. با افزایش این نرخ، اوراق قرضه دولتی و شرکتی که ایمن‌تر هستند، سرمایه‌گذاران خارجی را جذب می‌کنند. در نتیجه پول از کشورهای فقیر و متوسط خارج و در آمریکا سرمایه‌گذاری می‌شود. این حرکت سرمایه باعث می‌شود دلار، ارزش قدرتمندتری شود و در مقابل ارزش پول کشورهای در حال توسعه پایین بیاید. بنابراین با توجه به نقش تاثیرگذار اقتصاد آمریکا در بازارهای جهانی، انتظار می‌رود این سیاست یک موج تورم در سطح جهانی ایجاد نماید.

در عین حال، تبعات منفی این بحران بر کشورهای درگیر در جنگ اوکراین محدود نمی‌ماند و به مرور و حتی با شدت بیشتر در اقتصاد کشورهای دیگر نیز نمایان خواهد شد. به‌ویژه کشورهای فقیر در حال توسعه که توان کنترل و مهار شوک‌های ناشی از نوسانات بوجود آمده در بازارهای جهانی را ندارند. شعله‌ور شدن اعتراضات و تظاهرات مردمی در سریلانکا در اعتراض به قطع مکرر و طولانی‌مدت برق و کمبود شدید مواد غذایی، سوخت و دیگر ضروریات یکی از مثال‌های بارز، تبعات منفی نوسانات بازارهای جهانی بر کشورهای در حال توسعه است.

همچنین، مصر یکی دیگر از کشورهایی است که تحت تاثیر افزایش قیمت‌های جهانی قرار گرفته است. به نقل از العربی، «محمد معیط» وزیر دارایی مصر در خرداد ۱۴۰۱، اعلام کرد که بودجه کشورش به دلیل افزایش قیمت نفت و گندم تحت فشار فزاینده‌ای قرار دارد. معیط در اظهاراتی رسانه‌ای افزود: حفظ قیمت ۱۲۲ دلاری برای هر بشکه نفت، ۷ / ۲ میلیارد دلار برای بودجه مصر هزینه خواهد داشت. او خاطرنشان کرد که به دلیل افزایش قیمت گندم، مصر مجبور است سه میلیارد دلار بیشتر هزینه کند که باعث فشار بر پول ملی خواهد شد.^۲ البته باید توجه داشت که به طور طبیعی در چنین شرایطی، کشورهایی که از تاب‌آوری و پیچیدگی اقتصادی کمتری برخوردار هستند، شکنندگی بالاتری در مقابل شوک‌های جهانی از خود نشان خواهند داد و آسیب بیشتری را متحمل خواهند شد.

1. <https://www.dw.com/fa-ir/%D9%85%D9%82%D8%A7%D8%A8%D9%84%D9%87-%D8%A8%D8%A7-%D8%AA%D9%88%D8%B1%D9%85-%D8%A7%D9%81%D8%B2%D8%A7%DB%8C%D8%B4-%D8%A8%DB%8C%D8%B3%D8%A7%D8%A8%D9%82%D9%87-%D9%86%D8%B1%D8%AE-%D8%A8%D9%87%D8%B1%D9%87-%D8%AF%D8%B1-%D8%A2%D9%85%D8%B1%DB%8C%DA%A9%D8%A7-%D9%BE%D8%B3-%D8%A7%D8%B2-%DB%B2%DB%B2-%D8%B3%D8%A7%D9%84/a-61690892>

2. <https://www.alaraby.co.uk/economy/%D9%88%D8%B2%D9%8A%D8%B1-%D8%A7%D9%84%D9%85%D8%A7%D9%84%D9%8A%D8%A9-%D8%A7%D9%84%D9%85%D8%B5%D8%B1%D9%8A-%D8%A3%D8%B3%D8%B9%D8%A7%D8%B1-%D8%A7%D9%84%D9%86%D9%81%D8%B7-%D9%88%D8%A7%D9%84%D9%82%D9%85%D8%AD-%D8%AA%D8%B6%D8%BA%D8%B7-%D8%B9%D9%84%D9%89-%D8%A7%D9%84%D9%85%D9%88%D8%A7%D8%B2%D9%86%D8%A9>

بنابراین، نه تنها تمامی کشورها از نوسانات به وجود آمده در بازارهای جهانی ناشی از جنگ اوکراین متأثر شده‌اند، بلکه به مرور امواج جدیدی از اثرات مخرب این بحران بر اقتصادهای ملی در حال نمایان شدن می‌باشد. هرچند که از زوایای مختلف و بسیار گسترده این جنگ بر اقتصادهای ملی اثرگذار بوده است، اما با توجه به ماهیت و ویژگی‌های دو کشور روسیه و اوکراین، در سطح جهانی بر ثبات سه بازار انرژی، بازار کالاهای اساسی همچون گندم، ذرت و دانه‌های روغنی و بازار خدمات حمل و نقل بیشترین شوک را وارد نموده است. در ادامه به صورت موردی به بررسی شوک‌های وارده به هر یک از بازارهای مورد اشاره ناشی از بحران اوکراین پرداخته می‌شود:

- **بازار انرژی:** تشدید تنش‌ها بین غرب و روسیه بر سر اوکراین، نگرانی‌ها را در مورد تبعات کاهش یا قطع احتمالی جریان گاز روسیه به اروپا و پیامدهای احتمالی آن بر بازار انرژی در سطح بین‌المللی افزایش داده است. روسیه از لحاظ تاریخی بزرگترین تامین کننده گاز اتحادیه اروپا بوده است. پس از بروز اختلافات گازی میان روسیه، اوکراین و اروپا در سال‌های ۲۰۰۶ و ۲۰۰۹ و به دنبال آن وقوع بحران اوکراین در سال‌های ۲۰۱۴-۲۰۱۳، اتحادیه اروپا به فکر کاهش وابستگی خود به واردات گاز روسیه افتاد. با این وجود، در ابتدای شروع این بحران، روسیه همچنان تامین کننده ۴۰ درصد گاز مصرفی اتحادیه اروپا بود. تردیدی وجود ندارد که روسیه از صادرات گاز خود به اروپا به عنوان یک اهرم فشار برای امتیازگیری در حوزه سیاست استفاده می‌کند. همین امر موجب شده است که همزمان با تشدید منازعات، نگرانی‌های جدی برای ثبات بازار گاز در سطح جهانی بوجود بیاید. این نگرانی‌ها محدود به بازار گاز نبوده و به سایر بازارهای جهانی انرژی و به طور مشخص بازار نفت نیز سرایت کرده است. واقعیت آن است که روسیه پس از ایالات متحده و عربستان سعودی سومین تولید کننده بزرگ نفت و سوخت مایع در جهان است و تحریم شرکت‌های نفتی روسیه و ممنوعیت برنامه‌ریزی شده نفت روسیه باعث افزایش قابل ملاحظه قیمت سوخت در بازار بین‌المللی شده است. به طور مشخص قیمت نفت خام برنت در ۸ مارس ۲۰۲۲ به ۱۲۷ دلار در هر بشکه رسید. (بالاترین قیمت از سال ۲۰۱۵) و در آخرین روزهای منتهی به نگارش این گزارش در ۲۹ ژوئن ۲۰۲۲ به رقم ۱۱۷ دلار در هر بشکه نزدیک شده که در مقایسه با رقم حدوداً ۹۰ دلار در ابتدای فوریه، رشد قابل ملاحظه‌ای را تجربه کرده است. همچنین قیمت گاز طبیعی نیز نوسانات فزاینده‌ای را از زمان شروع جنگ تجربه کرده است به گونه که از میانه فوریه تا شروع ماه جاری میلادی یعنی ژوئن، رشد نزدیک به ۲,۵ برابری قیمت را شاهد بوده‌ایم (tradingeconomics.com).
- افزایش قیمت نفت باعث افزایش درآمدهای دلاری کشور و تقویت قدرت چانه‌زنی ایران به عنوان یک صادرکننده نفت در بازارهای جهانی و مناسبات اقتصاد سیاسی بین‌المللی شده است. بازتاب

این بهبود موقعیت ایران را می‌توان در اظهار نظر اخیر مکرون در حاشیه اجلاس گروه هفت در آلمان ردگیری نمود؛ رئیس‌جمهور فرانسه با اشاره به روند مذاکرات هسته‌ای برجام، خواستار حل گره‌های موجود در برجام و بازگشت نفت ایران را به بازارهای جهانی شد. همچنین ایران دارای ذخایر قابل ملاحظه گازی است در سطح بین‌المللی است. به طوری که به استناد گزارش اداره اطلاعات انرژی ایالات متحده^۱ در سال ۲۰۲۰ بعد از روسیه، ایران با ۳۳،۷۲۱ میلیارد متر مکعب، دومین کشور دارای منابع گازی جهان بشمار می‌رود. حدود ۱۴۵ میدان هیدروکربنی و ۲۹۷ مخزن نفت و گاز در ایران کشف شده است و کشور پتانسیل کشف میادین و مخازن بیشتری را نیز دارد. البته با توجه به این واقعیت که ایران در حال حاضر سهم کمی از ذخایر گاز خود را تولید می‌کند، یکی از معدود کشورهایی است که می‌تواند مقادیر بسیار بیشتری گاز طبیعی را در آینده تامین نماید. بنابراین در میان مدت و بلندمدت قابلیت ایران برای نقش‌آفرینی در راستای افزایش ثبات در بازار جهانی گاز، می‌تواند به عنوان یکی از اهرم‌های مذاکراتی در راستای تشویق طرف‌های غربی برای رفع تحریم‌ها و سرمایه‌گذاری صنعتی در ایران مورد استفاده قرار گرفته شود.

برای نمونه، در صورت لغو تحریم‌ها علیه ایران، شرکت ملی نفت می‌تواند مذاکرات مربوط به شروع مجدد صادرات نفت به یونان را آغاز کند. در همین زمینه، سفیر ایران در آتن پیش از حمله روسیه به اوکراین، در رایزنی با مقامات ارشد شرکت هلنیک پترولیوم^۲ ملاقات کرد و طرف یونانی در پاسخ اعلام کرد که در صورتیکه که تحریم‌های آمریکا علیه ایران لغو شود، واردات مجدد نفت از ایران را بررسی می‌کنند. در اینصورت با توجه به حمله روسیه به اوکراین و تحریم‌ها علیه روسیه، امکان بیشتری برای از سرگیری واردات نفت از ایران به یونان وجود دارد.^۳ هرچند که گزارش‌های غیر رسمی حاکی از آن است که ایران نتوانسته است تا کنون از فرصت بوجود آمده بهره اقتصادی مورد انتظار را ببرد. در واقع برخلاف آنکه انتظار می‌رفت با افزایش قیمت نفت، ایران راحت‌تر بتواند در شرایط تحریم نسبت به کسب درآمد نفتی اقدام نماید، اما خبرها نشان می‌دهد که روسیه با ارائه تخفیف‌های قابل ملاحظه نسبت به جذب مشتری‌های سنتی ایران همچون هند و چین در شرایط تحریمی موفق بوده است.

• **بازار کالاهای اساسی همچون گندم، ذرت و دانه‌های روغنی:** هرچند همانطور که در نسخه اولیه این گزارش به تفصیل بررسی شد، اوکراین در کالاهای اساسی مورد اشاره جزء تامین‌کنندگان اصلی کشور به شمار نمی‌رود و سهم قابل توجهی از بازار ایران را در اختیار

1. U.S. Energy Information Administration
2. Hellenic Petroleum

ندارد، لذا قطع صادرات اوکراین به صورت مستقیم تهدیدی برای ثبات بازار کالاهای اساسی در ایران به شمار نمی‌رود، با این وجود باید در نظر داشت که هر دو کشور اوکراین و روسیه جزء کشورهای اصلی صادرکننده کالاهایی از قبیل گندم، ذرت و دانه‌های روغنی هستند. همین مسئله سبب شده است که در نتیجه جنگ اوکراین بازار کالاهای اساسی در سطح بین‌المللی با یک بحران جدی عرضه و جهش قیمت روبه‌رو شوند، تا جایی که کشورهای غربی، روسیه را متهم می‌کنند که از کمبود مواد غذایی به عنوان یک ابزار برای ایجاد بحران در سطح بین‌المللی و تحت فشار قرار دادن کشورهای حامی اوکراین استفاده می‌کند. شواهد متعددی برای تقویت این برداشت وجود دارد، برای نمونه پس از دو ماه مذاکره، عصر جمعه ۲۲ جولای قراردادی میان روسیه و اوکراین در کشور ترکیه و با میانجیگری رجب طیب اردوغان، رئیس جمهوری ترکیه و آنتونیو گوترش، دبیرکل سازمان ملل متحد امضا شد تا امکان صادرات جهانی غلات بلا تکلیف در بنادر دریای سیاه را که متعلق به اوکراین بود، فراهم کند. وزیر دفاع روسیه و وزیر توسعه اوکراین به نمایندگی از دو دولت درگیر در جنگ، این توافق را امضاء کردند. در جریان مراسم امضای این توافقنامه که در کاخ دولما باغچه شهر استانبول برگزار شد، رئیس جمهوری ترکیه خواستار همکاری کامل جامعه جهانی برای اجرایی شدن این توافق شد و آنتونیو گوترش نیز این توافق را یکی از عوامل مهم کاهش نگرانی جهان در موضوع بحران مواد غذایی توصیف کرد. با این وجود، هنوز ۲۴ ساعت از این توافق مهم نگذشته بود که نظامیان روسی، حملات موشکی گسترده به بندر اودسا مهم‌ترین بندر و انبار نگهداری غلات اوکراین انجام دادند و عملاً توافق را زیر پا گذاشتند. آندره یرماک، رئیس دفتر رئیس جمهور اوکراین در پی حمله اودسا، روسیه را متهم کرد که "به طور سیستماتیک درصد دامن زدن به بحران غذایی" است. در نتیجه، توافق روسیه و اوکراین که توانسته بود قیمت گندم را تا ۴۷ دلار پایین بیاورد، یک روز بیشتر دوام نداشت و قیمت این کالای اساسی بار دیگر ۲۵ دلار افزایش پیدا کرد و بازار مواد غذایی را با شوک دوباره روبه‌رو ساخت. هرچند که در روزهای بعدی سه کشتی که ۵۸ هزار و ۴۱ تن ذرت را حمل می‌کنند، مجاز به ترک بنادر اوکراینی شدند، اما بدون شک وضعیت شکننده این توافق و پیش‌بینی ناپذیری رویدادهای جاری در جنگ روسیه و اوکراین موجب شده است که بازار مواد غذایی در سطح جهانی همچنان در وضعیت بحرانی به سر ببرد.

براساس محاسبات آنکتاد، به طور متوسط، بیش از ۵ درصد از سبد وارداتی فقیرترین کشورهای، محصولاتی هستند که با افزایش قیمت ناشی از جنگ جاری در اوکراین مواجه شده‌اند. این سهم برای کشورهای ثروتمند زیر یک درصد است. در سال‌های ۲۰۱۸-۲۰۲۰، آفریقا ۳,۷ میلیارد دلار گندم (۳۲ درصد واردات گندم آفریقا) از روسیه و ۱,۴ میلیارد دلار دیگر از اوکراین (۱۲ درصد

از کل واردات گندم آفریقا) وارد کرد. واردات گندم از دو کشور روسیه و اوکراین توسط کشورهای کمتر توسعه یافته به ترتیب ۱,۴ میلیارد دلار (۲۹ درصد) و ۰/۵ میلیارد دلار (۱۰ درصد) بوده است (UNCTAD, ۲۰۲۲). بنابراین با توجه به سهم بالای این دو کشور در بازارهای مذکور، کمبود عرضه و افزایش قیمت حداقل در کوتاه‌مدت اجتناب ناپذیر به نظر رسد. این موج افزایش قیمت در کنار روند صعودی قیمت کالاهای مذکور تحت تاثیر بحران کرونا طی دو سال گذشته به ناپایداری و نوسانات صعودی در بازارهای جهانی دامن زده است.

• **افزایش هزینه‌های حمل و نقل در سطح جهانی:** عدم امکان دسترسی کامل به مسیرهای

لجستیکی به دلیل اقدامات محدود کننده در حریم هوایی، عدم اطمینان پیمانکاران و نگرانی‌های امنیتی در پی جنگ اوکراین، محرکه‌های اصلی افزایش هزینه‌های حمل و نقل بین‌المللی در ماه‌های جاری بوده‌اند. جنگ تاثیر منفی گسترده‌ای بر ظرفیت حمل و نقل هوایی جهانی گذاشته و قیمت محموله‌های هوایی را افزایش داده است، زیرا شرکت‌های حمل و نقل مجبور می‌شوند مسیرهای طولانی‌تری را طی کنند و پول بیشتری برای سوخت هزینه کنند. علاوه بر این، تجارت دریایی پرهزینه، جایگزینی مسیرهای زمینی و هوایی را دشوار خواهد کرد (UNCTAD, ۲۰۲۲).

همچنین تخریب برخی از زیرساخت‌های حمل و نقل (بنادر قابل توجه در اوکراین) و تحریم‌های مالی بر صادرات روسیه، مشکلات موجود در زنجیره تامین را به دلیل همه‌گیری تشدید کرده است. تصمیم ترکیه برای محدود کردن ترانزیت از طریق تنه بسفر و تصمیم اوکراین برای تعطیلی کشتیرانی تجاری به این معنی است که مسیرهای حمل و نقل دریایی از طریق دریای سیاه برای مدت نامعلومی محدود خواهد ماند. این امر مستقیماً بر محموله‌های غلات ترانزیت بنادر روسیه، اوکراین و احتمالاً رومانی و بلغارستان تاثیر می‌گذارد. این محدودیت عواقبی برای کل جهان، به ویژه چین، با تکیه بر مسیرهای زمینی از طریق روسیه (در مسیر اورپا) - خواهد داشت (Boubake, ۲۰۲۲).

در سال ۲۰۲۱، ۱,۵ میلیون کانتینر محموله از طریق راه آهن از چین به اروپا حمل شد. اگر حجم حمل و نقل ریلی کانتینری به تقاضای حمل و نقل اقیانوسی آسیا-اروپا اضافه شود، این به معنای افزایش ۵ تا ۸ درصدی تردد در یک مسیر تجاری پر ازدحام خواهد بود. این اختلال پیش از این در تانکرهای کوچکتر که برای تجارت نفت منطقه دریای سیاه و دریای بالتیک کلیدی هستند احساس شده است. از زمان آغاز جنگ اوکراین، هزینه‌های حمل و نقل اساسی حدود ۴۰۰ درصد افزایش یافته است. طبق یک شبیه‌سازی از سوی آنکتاد، افزایش نرخ حمل و نقل کانتینری در طول همه‌گیری، قیمت‌های مصرف کننده جهانی را به میزان ۱,۵ درصد افزایش داد، البته این

افزایش هزینه با تاثیرات بزرگتر در اقتصادهای آسیب پذیر، مانند کشورهای جزیره ای کوچک در حال توسعه (۷,۵ درصد) و کشورهای کمتر توسعه یافته (۲,۵ درصد) جریان داشته است (UNCTAD, ۲۰۲۲).

یکی از چالش‌ها در این راستا، از بین رفتن کریدور کلیدی مسیر خشکی راه ابریشم است که از مسیر روسیه و اوکراین چین را به بازار اروپا متصل می‌کرد. مسیر روسیه به دلیل موانع گمرکی کمتر و هزینه‌های پایین‌تر، مسیر ترجیحی برای شرکت‌های حمل و نقل چینی و سایر شرکت‌ها بود به گونه‌ای که ۶۸ درصد از ترافیک غرب به شرق و ۸۲ درصد از ترافیک شرق به غرب را در سال ۲۰۲۱ بین چین و اتحادیه اروپا به خود اختصاص داد. اما تحریم‌های غرب علیه روسیه و تداوم جنگ، این مسیر را با بن بست مواجه کرد. با مسدود شدن این مسیر، چین در ماه‌های اخیر به شدت به دنبال مسیرهای جایگزین است. جایگزین اصلی، شبکه تقریباً ۶۵۰۰ کیلومتری جاده‌ها، راه آهن‌ها و بنادر است که در سراسر قزاقستان، دریای خزر، آذربایجان، گرجستان، ترکیه و اروپا به نام مسیر حمل و نقل بین‌المللی ترانس خزر یا کریدور میانی امتداد دارد. بر اساس برخی برآوردها انتظار می‌رود جابه جایی محموله‌ها در سراسر آسیای مرکزی و قفقاز در سال ۲۰۲۲ به ۲,۳ میلیون تن برسد که رشدی ۶ برابری نسبت به سال قبل دارد. دولت‌های آسیای مرکزی و قفقاز برای جایگزینی روسیه در مسیر جاده ابریشم به شدت تلاش می‌کنند. در ماه‌های اخیر، موافقتنامه‌های زیادی میان دولت‌های این منطقه با یکدیگر و با شرکت‌ها و دولت چین امضا شده است. به عنوان مثال وزیران خارجه ازبکستان و گرجستان در حوالی ۲۰۲۲ یک توافق همکاری دوساله را امضا کردند تا زیرساخت‌های حمل و نقل را بهبود بخشند و توسعه دهند و از این طریق در انتقال کالاها بین چین و اروپا نقش آفرینی نمایند. رقابت این کشورها با یکدیگر احتمالاً در ماه‌های پیش رو تشدید خواهد شد.

ایران، یکی از مسیرهای کلیدی دسترسی چین به بازارهای اروپایی است. این مسئله از آن حیث حائز اهمیت است که ایران به عنوان یکی از مسیرهای بالقوه بدیل برای گذرگاه ترانزیتی آسیا - اروپا نتوانسته است از فرصت کنونی بهره لازم را در راستای تقویت صنعت ترانزیتی کشور ببرد. کریدور چین - غرب آسیا - مدیترانه که از ایران عبور می‌کند و یکی از کریدورهای چهارگانه مگا پروژه ابریشم است، اکنون شانس عملیاتی شدن دارد. روابط رو به گسترش ایران و ترکمنستان از یک سو و اشتیاق ترکیه برای نقش‌آفرینی در مسیر جنوبی جاده ابریشم شانس عملیاتی شدن این مسیر را افزایش می‌دهد (گزارش پایش تحولات تجارت جهانی (۳۸) اتاق ایران، ۱۴۰۱).

۶- توصیه‌های سیاستی آنکتاد برای مواجهه با بحران‌های ناشی از جنگ اوکراین

در این خصوص آنکتاد قویا معتقد است که با توجه به ماهیت سیستمی این بحران، اراده سیاسی قوی برای مواجهه با آن در سطح اقتصادهای ملی لازم به نظر می‌رسد و رویکردهای بخشی کارساز نخواهد بود. همانطور که یک خانواده ممکن است از یک وعده غذایی صرف نظر کند تا حداقل هزینه برق را بپردازد، یک کشور نیز ممکن است مجبور شود واردات مواد غذایی را در صورت کاهش ارزش پولشان کاهش دهد یا بدهی‌های خود را افزایش یابد. بنابراین باید سیاست‌های جامع، ساختاری و میان‌مدت در دستور کار قرار گرفته شود. به طور خلاصه آنکتاد بر روی دو نکته کلی در راستای سیاست‌گذاری کارآمد در شرایط فعلی تاکید می‌کند:

۱) برای شکستن چرخه‌های معیوبی که این بحران، هزینه‌های زندگی را شتاب بخشیده، دو رویکرد کلی مورد نیاز است، یعنی کاهش اثرات شوک و افزایش ظرفیت مردم و کشورها برای مقابله.

برای کاهش اثرات بحران، بازارها باید باثبات‌تر شوند و نرخ وام‌ها و قیمت کالاها باید تثبیت شود. این امر برای بازگرداندن فوری دسترسی به غذا، برای همه مردم و کشورها در راستای تحقق بخشیدن به حق خود برای غذا، با منابع عادلانه و کافی با قیمت‌های در دسترس ضروری است. همانطور که دبیرکل سازمان ملل متحد، آنتونیو گوترش گفت: «راه حل مؤثری در بازارهای جهانی برای بحران غذایی بدون برقراری مجدد تولید مواد غذایی در اوکراین و همچنین مواد غذایی و کودهای تولید شده در روسیه، با وجود جنگ، یافت نمی‌شود». ابتکارات دیگر شامل ادامه انتشار ذخایر استراتژیک غذا و انرژی در بازارها، کنترل احتکار و سایر رفتارهای سوداگرانه، اجتناب از محدودیت‌های تجاری غیر ضروری و تعهد به افزایش کارایی در استفاده از انرژی و کود در کشورهای توسعه یافته است.

اقدامات دیگر برای بهبود دسترسی و در عین حال ایجاد انعطاف‌پذیری، می‌تواند شامل موارد زیر باشد: افزایش تولید محلی کالاهای مختلف غذایی (تشویق مصرف کالاهای متنوع ناشناخته‌تر) تنوع بخشیدن به منابع غذاهای وارداتی (دریافت حمایت در صورت وجود، برای تعرفه واردات مواد غذایی)، کاهش تلفات و ضایعات مواد غذایی؛ بهبود دسترسی کشاورزان به کود؛ و انتقال به تولید پایدار همانطور که توسط اجلاس سیستم‌های غذایی سازمان ملل در سال ۲۰۲۱ ترویج شده است.

برای تقویت امنیت انرژی، می‌توان تلاش‌هایی را برای افزایش قابل توجه سرمایه‌گذاری در انرژی‌های تجدیدپذیر و در فناوری‌هایی مانند خورشید، باد، هیدروژن و غیره انجام داد. مسائل فعلی زنجیره تامین جهانی، از جمله: در دسترس بودن و هزینه‌های مواد برای سیستم‌های انرژی تجدیدپذیر و مداخلاتی مانند

سرمایه‌گذاری در کارخانه‌های تولید/مونتاژ محلی در بهبود سرمایه‌گذاری در مراکز منطقه‌ای تأثیر می‌گذارد. اقدامات مدیریت تقاضا نیز باید برای بازارهای انرژی بررسی شود. شیوه‌ها و فناوری‌های مدیریت تقاضای انرژی باید به‌منظور آماده‌سازی برای پیک مصرف برق سالیانه، به صورت آزمایشی اجرا شوند. این بحران اهمیت توسعه طرح‌های انتقال انرژی و طرح‌های انرژی یکپارچه از جمله پایان دادن به اهداف فقر انرژی را نشان می‌دهد.

برای افزایش ظرفیت مردم و کشورها برای مقابله با بحران، سیستم‌های حفاظت اجتماعی و شبکه‌های ایمنی برای استفاده سریع، تقویت شوند و محیط مالی بهبود یابد. هر دو اقدامات حمایت اجتماعی و محیط مالی در واقع به هم مرتبط هستند - کشورها برای افزایش فضای مالی خود به حمایت موسسات مالی نیاز دارند تا به نوبه خود هزینه‌های حمایت اجتماعی، از جمله انتقال نقدی به آسیب‌پذیرترین افراد را افزایش دهند. باید جامعه بین‌المللی از کشورها حمایت کند تا از اقشار فقیر و آسیب‌پذیر خود حمایت کنند. مهم است که مسائل حاکمیتی مورد توجه قرار گیرد تا اطمینان حاصل شود که این منابع به خوبی مصرف می‌شوند. سیاست‌های حمایت اجتماعی اضطراری باید هدفمند، محدود به زمان، مطابق با اهداف توسعه پایدار باشد و به طور جهانی تخصیص داده نشود.

باید کشورها به نیازهای تغذیه‌ای اقشار آسیب‌پذیر و همچنین زنان و کودکان توجه ویژه‌ای نمایند. افزون بر این، مصرف‌کنندگان آسیب‌پذیر انرژی در برابر افزایش قیمت‌ها از جمله از طریق اقدامات حمایتی که توسط مالیات‌های ثروت‌های بادآورده بر شرکت‌های انرژی تأمین می‌شود، محافظت شوند.

۲) هیچ پاسخی برای بحران هزینه زندگی بدون پاسخ به بحران مالی در کشورهای در حال توسعه وجود ندارد.

مکانیسم‌های تأمین مالی بین‌المللی موجود برای حمایت از پاسخ‌های مالی قوی در سطح ملی باید به طور کامل تأمین و به سرعت عملیاتی شوند. در جریان نشست‌های بهاری اخیر صندوق بین‌المللی پول (IMF) و گروه بانک جهانی (WBG) تعهدات کافی در اختیار نهادهای مالی بین‌المللی قرار نگرفت تا از تمام ظرفیت خود برای اقدام سریع استفاده کنند.

با توجه به ماهیت جهانی بحران کنونی، افزایش نرخ بهره صندوق بین‌المللی پول باید حداقل برای دو سال تعلیق شود. **ساختار بدهی جهانی آماده رویارویی با بحران کنونی نیست** در پیگیری این دستور کار بلندپروازانه، سیاست‌گذاران باید ماهیت توزیعی این بحران را در نظر بگیرند. بازارهای جهانی غذا و انرژی تحت فشار شدید قرار دارند و راه‌های مبتنی بر بازار بسیار محدود هستند. افزایش قیمت به طور خودکار منجر به افزایش تولید نمی‌شود و نشان می‌دهد چگونه بازار ممکن است نیاز به زمان بیشتری برای واکنش نسبت به زمان موجود داشته باشد. اختلالات بی‌سابقه در زنجیره‌های عرضه جهانی

که با مسیرهای حمل‌ونقل غیرقابل دسترس و زیرساخت‌های تخریب شده در اوکراین همراه شده است، یکی از اجزای اصلی افزایش اخیر قیمت‌ها است. اینها را نمی‌توان در کوتاه مدت حل کرد.

سیاست‌گذاران باید پیچیدگی کامل افزایش اخیر هزینه‌های زندگی را درک کنند - در شرایط فعلی، تورم بیشتر یک توصیف است تا یک علت. اقدامات با هدف مهار تورم از طریق کاهش تقاضا، مانند افزایش نرخ بهره، اختلالات ناشی از عرضه را کاهش نخواهد داد. در عین حال، تلاش برای حفظ عرضه محدود در مواجهه با این اختلالات، مانند ممنوعیت صادرات، ممکن است نوسان قیمت‌ها را تسریع کند و بحران را طولانی‌تر کند. جامعه جهانی باید از تقلای کالایی به هر قیمتی اجتناب کند. اگرچه مواد غذایی، انرژی و منابع کافی در سیستم وجود دارد، قیمت‌های بی‌سابقه نشان می‌دهد که منابع فقط به کسانی می‌رسد که توانایی خرید آن را دارند. تلاش‌های مشخصی باید انجام شود تا اطمینان حاصل شود که منابع حیاتی غذا و انرژی به آسیب‌پذیرترین افراد می‌رسد. اگر قرار است راه حل جامعی ارائه شود، دسترسی، قیمت و زمان باید با هم در نظر گرفته شوند. امروز، جهان با بحران دسترسی مواجه است، جایی که همه چیز به اندازه کافی وجود دارد، اما با قیمت نامناسب، مکان نامناسب و زمان نامناسب.

زمان مهم و در حال اتمام است. هدف، نشان دادن چرخه معیوب و پویایی‌های مبادله‌ای است که این بحران را حفظ و تشدید می‌کند و اگر امروز اقدام کافی انجام نشود، گلوله برفی به یک بحران گسترده‌تر تبدیل می‌شود. هنوز فرصتی برای جلوگیری از آسیب‌های ناشی از این بحران و حمایت از کشورها برای مقابله با آن قبل از اینکه خیلی دیر شود وجود دارد. بعداً هزینه انجام این کار بسیار بیشتر از اکنون خواهد بود.¹

۷- سخن پایانی

کاهش وابستگی آمریکا به بازارهای انرژی خاورمیانه، پیشتازی چین در اقتصاد جهانی، خروج آمریکا از افغانستان، سرمایه‌گذاری قابل توجه چین در کشورهای متحد آمریکا همچون کشورهای عربی و اسرائیل و ابراز عدم رضایت علنی آمریکا از این همکاری‌ها و البته اقدامات اخیر روسیه در اوکراین، همگی نشانه‌های این واقعیت است که مناسبات حاکم بر روابط بین‌الملل که از زمان جنگ جهانی دوم بر محور آمریکا نظم یافته بود، در حال تغییر است. فارغ از دلایل شکل‌گیری این تغییرات و چشم‌اندازهای بلندمدت اقتصاد جهانی و توازن نهایی کشورها در نظم جدید، یک ویژگی در خصوص فرآیند در حال گذار روابط بین‌الملل از هم اکنون مشخص است؛ اقتصاد در سطح جهانی در حال ژئوپولیتیکی شدن است؛ به این معنا که سیاست و روابط سیاسی نسبت به منافع اقتصادی در اولویت خواهند بود و این ملاحظات سیاسی خواهند بود که حرف آخر را در اقتصاد می‌زنند. بنابراین آرامشی که بر بخش اعظم اقتصاد جهانی طی دهه‌های اخیر

1 . https://unctad.org/system/files/official-document/un-gcrg-ukraine-brief-no-2_en.pdf - Global impact of the war in Ukraine: Billions of people face the greatest cost-of-living crisis in a generation

بر محوریت آمریکا شکل گرفته بود در حال اضمحلال است و دولت‌ها و فعالان اقتصادی بخش خصوص باید خود را برای تحولات پیش‌رو آماده نمایند. به عبارت دیگر، هرچند که ممکن است بحران اوکراین با توافق طرفین فروکش نماید، اما کارشناسان معتقدند که روند تحولات و تنش‌ها در سطح بین‌المللی متوقف نخواهد شد.

این گزارش مبتنی بر مستندات موجود، سعی در ارائه تحلیلی از پیامدهای تاثیرگذار بحران اوکراین بر اقتصاد ایران و بازارهای جهانی را به خوانندگان داشته است. هنوز زود است که بتوان در مورد مثبت و یا منفی بودن برآیند پیامدهای حاصل از این جنگ برای ایران قضاوت کلی نمود. در عین حال آنچه مسلم است، کنش‌گری نظام تصمیم‌گیری کشور در راستای استفاده از فرصت‌های احتمالی همچون خلاء بوجود آمده در بازار روسیه و استفاده از فرصت موجود برای حل پرونده هسته‌ای کشور قبل از آنکه این بحران فروکش کند؛ در کنار اتخاذ تدابیر مبتنی بر نظرات علمی و کارشناسی و برنامه‌ریزی هدفمند برای مواجهه با تهدیدهای احتمالی همچون افزایش قیمت‌های جهانی کالاهای اساسی خوراکی، می‌تواند کلید عبور موفق ایران از این بحران جهانی تلقی شود. به علاوه چه در کوتاه‌مدت و چه در میان‌مدت دولت نقش کلیدی برای فراهم نمودن زیرساخت‌های مورد نیاز بخش خصوصی در راستای توسعه صادرات به روسیه برعهده دارد، از جمله:

- در **کوتاه‌مدت** اقداماتی از قبیل رفع موانع سیاسی در مسیرهای ترانزیتی ایران و روسیه، همچون مسیر زمینی ترکمنستان و مسیر قزاقستان، در کنار اقدامات تسهیل‌گرایانه در راستای بهبود وضعیت حمل و نقل در دریای خزر و بندر آستارا جزء پیش‌نیازهای استفاده از فرصت‌های تجاری در روسیه بشمار می‌رود. همچنین باید توجه داشت که بواسطه شرایط تحریمی روسیه، وضعیت قدرت چانه‌زنی ایران در عرصه منطقه اوراسیا بهبود یافته است. از این منظر این شرایط می‌تواند فرصت مناسبی برای بهبود جایگاه ایران در کریدورهای تجاری منطقه اوراسیا و همچنین در سازمان‌های منطقه‌ای مانند بانک توسعه آسیا فراهم نماید.

به‌علاوه، حداقل در کوتاه‌مدت دسترسی به نظام بانکی بین‌المللی همچنان یکی از موانع پیش‌روی اقتصاد ایران به حساب می‌آید، لذا با توجه به شرایطی تحریمی که روسیه در حال حاضر با آن روبه‌رو است، فضای مساعدتری برای ایجاد صندوق تهاتر کالا بر مبنای روبل - ریال میان ایران و روسیه وجود دارد. در نتیجه پیگیری و ایجاد هرچه سریعتر یک سازوکار عملیاتی و قابل دسترس تهاتر کالا میان ایران و روسیه می‌تواند قدم مناسبی برای توسعه صادرات ایران به بازار روسیه در نظر گرفته شود.

- همچنین باید توجه داشت که در بازه زمانی **میان‌مدت** سرمایه‌گذاری در زیرساخت‌های حمل و نقل و لجستیکی در حوزه ریلی و زمینی یک از الزامات اولیه توسعه صادرات به منطقه اوراسیا و روسیه به حساب می‌آید. به عنوان نمونه عدم اتصال یکپارچه خط ریلی جنوب به شمال ایران به عنوان بخشی

از کریدور بین‌المللی شمال-جنوب یکی از مهمترین خلاءهای موجود در راستای نقش‌آفرینی تجاری ایران در منطقه بشمار می‌رود. سرمایه‌گذاری در زیرساخت‌های حمل و نقل کشور با اولویت‌دهی به دو پروژه جهانی ابتکار کمربند راه چین و کریدور بین‌المللی شمال-جنوب نه تنها یکی از راهکارهای افزایش درآمدهای ارزی و تسهیل تجارت در کشور بشمار می‌رود، بلکه به عنوان یکی از کانال‌های تقویت موقعیت استراتژیک و ژئوپولیتیک ایران در منطقه حائز اهمیت است.

در این راستا باید توجه داشت که بهبود عملکرد گمرکی کشور می‌تواند نقشی کلیدی برای رشد صادرات کشور ایفا نماید و در صورت پابرجا ماندن ضعف‌ها و کمبودهای موجود در این زمینه، همچون تجربه تحریم قطر انتظار نمی‌رود دستاورد قابل ملاحظه‌ای از فرصت‌های موجود در روسیه نصیب اقتصاد ایران شود. اقدامات اصلاحی از قبیل ایجاد مدیریت واحد بر گذرگاه‌های مرزی و اجرایی کردن کریدور سبز گمرکی می‌تواند راهگشایی‌های موثری در جهت افزایش صادرات ایران ایجاد نماید.

منابع:

۱. مرکز پژوهش‌های اقتصادی اتاق ایران، ۱۴۰۱؛ پایش تحولات تجارت جهانی (گزارش سی و هشتم).
۲. مرکز پژوهش‌های اقتصادی اتاق ایران، ۱۴۰۰؛ پایش تحولات تجارت جهانی (گزارش بیست و پنجم).
۳. مرکز پژوهش‌های اقتصادی اتاق ایران، ۱۴۰۱؛ پایش تحولات تجارت جهانی (گزارش سی و یکم).
4. Congressional Research Service (CRS), (2022); “China’s Economic and Trade Ties with Russia”.
5. UNCTAD, (2022); “Global impact of the war in Ukraine: Billions of people face the greatest cost-of-living crisis in a generation”.
6. Boubaker, S. (2022, Jun 30). Implications of The Russia-Ukraine conflict on The Global Financial Markets. Retrieved from Emerald Publishing Limited.
7. World bank. Global Economic Prospects Reports, 2022.
8. www.tradingeconomics.com